

Marb.

Jahresbericht

des

k. k. Staats-Gymnasiums

in

Marburg.

Veröffentlicht von der Direction am Schlusse des Studienjahres

1896.

Im Verlage des k. k. Staats-Gymnasiums.

Druck von L. Kralik in Marburg.

Inhalt :

1. Kako dokazuje John Locke v I. knjigi (cap. II. et III.) svojega spisa „an essay on the human understanding“, da ni prirojenih idej. Poslovenil e. kr. profesor Fr. Jerovšek.
 2. Schulnachrichten. Vom Director Dr. Peter Stornik.
-

Kako dokazuje John Locke v I. knjigi (cap. II. et. III.) svojega spisa „an essay on the human understanding“, da ni prirojenih idej.

Poslovenil profesor Fr. Jerovšek.

II. V duši ni prirojenih načel.

§ 1. Razkazovanje načina, kako si pridobivamo spoznanje, priča zadostno, da ni prirojeno. — Nekateri ljudje so trdno prepričani, da se nahajajo v razumu neka prirojena načela, neki prvotni pojmi, *some ideas*, znaki, ki so človeku tako rekoč vtisnjeni v dušo, katere prejme duša precej o svojem početku in prinese s seboj na svet. Prepričati čitatelje, ki so brez predsodka, o neresničnosti tega mnenja se bo dalo, ako dokazem (kar upam v sledečih delih tega spisa doseči), kako ljudje zgolj po rabi svojih naravnih zmožnostij lahko dosežejo vse spoznanje, kar ga imajo, brez pomoči prirojenih vtiskov in da lahko dospejo do gotovosti brez takih izvirnih pojmov ali načel. Kajti vsakdo po mojem mnenji prizna lahko, da bi bila misel neprimerna, da so ideje o barvah prirojene bitju, kateremu je Bog podelil vid in pa zmožnost, sprejemati jih po očeh od zvananjih predmetov. Nič manj nespametno pa bi bilo, pripisavati neke resnice prirodnim vtiskom in prirojenim znakom, ako moremo opazovati v sebi samih zmožnosti, ki nam lahko pomorejo, da pridemo do njihovega spoznanja tako lahko in zanesljivo, kakor da bi bile prvotno vtisnene naši duši.

Toda ker človek iskaje resnico ne sme, če se hoče izogniti grajanju, slediti svojim lastnim mislim, ako ga vedejo le količkaj iz vsakdanjega tira, hočem zapisati razloge, ki me navdajajo z dvomom o resnici tega mnenja, kot opravičenje svoje pomote, ako se motim. To pa naj presodijo tisti, ki so kakor jaz pripravljani, okleniti se resnice, kjerkoli jo najdejo.

§ 2. Vesoljno pritrjevanje je glavni dokaz. — Ničesar ni v obče tako vesoljno priznanega ko prepričanje, da so neka načela, spekulativna in praktična (kajti govori se o obojih), katerim pritrjuje vsakdo, ki torej po njihovem sklepanji morajo biti stalni vtiski, koje človeške duše dobijo precej v začetku svojega bivanja in prinese s seboj na svet baš tako neizogibno in resnično kakor katerokoli izmed neločljivih zmožnostij.

§ 3. Vesoljno pritrjevanje ne dokazuje, da bi kaj bilo prirojeno. — Ta dokaz, ki so ga izvedli iz vesoljnega pritrjevanja, ima pa na sebi ta nedostatek, da, če bi bil stvarno resničen, če bi bile resnice, katerim pritrjuje ves svet, ne bi dokazal, da so prirojene, ako se da pokazati drug pot, po katerem utegnejo ljudje priti do vesoljnega pritrjevanja pri stvareh, o katerih so jednih mislij. To pa se po mojem mnenji da storiti.

§ 4. „Kar je, to je“ in „Ni mogoče, da bi ista stvar bila in ne bila“. Tema rekoma vesoljnost ne pritrjuje. — A se huje je to, da ta dokaz iz vesoljnega pritrjevanja, ki ga rabijo kot pričo, da so prirojena načela, kakor se zdi meni, dokazuje, da jih ni, ker ni takih, katerim bi ljudje vesoljno pritrjevali. Jaz začnem s spekulativnim in navedem na primer ona sloveča dokazovalna načela: „Karkoli je, to je“ in „Ni mogoče, da bi ista stvar bila in ne bila“, ki imajo izmed vseh ostalih, kakor mislim jaz, najbolj priznano pravico do prirojenosti. Ta reka slujeta tako vesoljno kot priznani načeli, da bi bilo brez dvoma čudno, ako bi se kdo drznil dvomití o njih tudi le na videz. A vendar izpovem prostodušno, da sta ta reka tako daleč od vesoljnega pritrjevanja, da jih je mnogo, katerim niti znana nista.

§ 5. Nista vtisnena duši po narodi, ker jih otroci, topoglavci i. dr. ne poznajo. — Kajti prvič je očividno, da otroci in topoglavci nimajo o njih niti najmanjšega pojma ali misli; to manjkanje pa uniči tisto vesoljno pritrjevanje, ki mora neizogibno spremljati vse prirojene resnice; kajti meni se zdi trditev, da so duši vtisnene resnice, katerih pa ne opaziš ali ne razumeš, golo protislovje. Če vtisniti sploh kaj pomeni, ne pravi nič drugega ko storiti, da se neke resnice opazijo. Kajti vtisniti kaj duši, ne da bi duša to opazila, se meni zdi jedva razumljivo. Če torej otroci in topoglavci imajo duše, če imajo spomin s temi vtiski vred, ne morejo kaj, da bi jih ne opazili, da bi ne spoznali teh resnic in se strinjali z njimi. Ker pa tega ne storé, je to očividen dokaz, da ni takih vtiskov. Kajti če ti pojmi niso vtisnjeni po narodi, kako morejo biti prirojeni? Če pa so vtisnjeni, kako morejo biti neznani? Trditi pa, da je pojem vtisnen duši, in vendar trditi ob istem času, da duša zanj ne ve, da ga ni opazila še nikoli, se pravi uničiti vtisk. Ni stavka, o katerem bi se smelo reči, da je v duši, ne da bi ga ta poznala, ne da bi se ga bila zavedla kedaj. Kajti ako bi kdo storil to, moglo bi se trditi o vseh stvkih, ki so resnični in s katerimi se duhi more strinjati, po istem razlogu, da se nahajajo v duši, da so prirojeni. Ako se namreč sme trditi o katerem, da se nahaja v duši, dasi ga še ni spoznala, se sme le zato, ker ga zamore spoznati; to pa velja o vseh resnicah, ki jih bo kedaj še spoznala. Da, na takov način utegnejo duši biti vtisnene resnice, katerih ni poznala še nikoli in jih ne bo nikoli; saj človek utegne živeti dolgo in vendar na konec umreti, ne da bi bil izvedel marsikatero resnico, katero vedeti je njegov duh bil sposoben in vedeti z gotovostjo. Tako da, če je sposobnost spoznavanja tisti prirodini vtisk, za katerega se potezajo, bodo vse resnice, ki jih človek izve kedaj, na ta način posamič prirojene; tako pa se izpremeni to velikansko vprašanje v jako nenavaden način v govorjenji, ki, prizadevajoč si, povedati nekaj nasprotnega, ne pove nič drugega, ko pravijo tisti, ki trde, da ni prirojenih načel. Saj se nikdo, po moji misli, ni trdil, da bi duh ne bil zmožen, spoznati nekih resnic. Zmožnost je, pravijo, prirojena, spoznanje pa pridobljeno. Čemu pa se potem potezajo, da so neka načela prirojena? Ako pa morejo biti vtisnene duhu resnice, ne da bi jih ta opazil, ne morem ugledati nobedne razlike med resnicami, katere more duh spoznati, gledé na njihov izvor: vse morajo biti ali prirojene, ali pa pridobljene. Ločiti jih v tem oziru druge od drugih, bi se človek trudil zaman. Kdor torej govori o duhu prirojenih pojmi (ako s tem meri na posebno

vrsto resnic), si ne more misliti, da so v razumu take resnice, katerih še ni spoznal nikoli, o katerih še ne ve ničesar. Kajti če te besede („biti v razumu“) imajo svoj lasten pomen, značijo razumeti se. Na ta način pa trditev, da je kaj v razumu in razum tega vendar ne spozna, ni različna od te, da se kaka stvar nahaja in ne nahaja v duhu ali razumu. Če sta torej ta stavka „Karkoli je, to je“ in „Ni mogoče, da bi ista stvar bila in da bi je ne bilo“ človeškemu duhu vtisnena po prirodi, ju deca mora poznati. Otroci in vsi, ki imajo duše, ju morajo imeti v duhu, morajo spoznati njuno resnico in se z njo strinjati.

§ 6. Na ta ugovor se odgovarja, da ju otroci spoznajo, kadar pridejo k pameti. — Da se izognejo tej težavi, odgovarjajo navadno, da ju poznajo vsi ljudje in jima pritrjujejo, brž ko pridejo k pameti, in da to dovolj dokazuje, da sta prirojena. Na to odgovarjam jaz:

§ 7. Dvourni izrazi, ki nimajo skoro nobednega pomena, so ljudem, ki se udajo kakemu predsodku, jasni dokazi, da se ne potrudijo preiskati, kar pravijo sami. Kajti, ta odgovor, da ga obrnemo v znosnem smislu na naše pričujoče vprašanje, more pomeniti, ali da ljudje morajo spoznati in opaziti te dozdevno prirojene napise, brž ko so se spametovali, ali pa da raba in vaja pameti pomore ljudem, da zasledé ta načela in se z njimi seznanijo.

§ 8. Ako jih je pa razodela pamet, bi to pričalo, da niso prirojena. — Ako pa mislijo, da rabljenje pameti razodeva človeku ta načela, in da to dovolj dokazuje njihovo prirojenost, je način njihovega sklepanja takov-le: Vse resnice, katerekoli nam more pamet razodeli in storiti, da jim prtrjujemo, vse so vtisnene duhu po prirodi. Kajti vesoljno pritrjevanje, ki je znak te posebnosti, pomeni le to, da nam pamet pomore priti do spoznanja in priznavanja takih resnic. Gledé na to sredstvo pa ne bo razlike med načeli matematikov in naučnimi reki, katere izvajajo iz njih: priznavati se bo moralo, da je vse jednako prirojeno, ker je vse iznajdba pameti, in ker so to resnice, katere pametno bitje spozna izvestno, ako svojo pamet porabi na ta način.

§ 9. Ni res, da nam jih razodene pamet. — Ali kako si morejo misliti ti ljudje, da je pri razkrivanji načel, ki si jih mislijo prirojena, treba rabiti pamet, ako je pamet (če naj verujemo njim) le zmožnost, izvajati neznanne resnice iz načel ali že znanih stavkov? Izvestno si ne moremo misliti, da bi bilo prirojeno to, česar ne zasledimo brez pameti, razven če hočemo, kakor sem rekel, da so nam prirojene vse dognane resnice, kolikor nas jih uči pamet. Mi si baš tako lahko mislimo, da je treba pameti, da oči zasledé vidne predmete, kakor da je treba pameti ali njene izurjenosti, da spozna razum, kaj mu je vsekano prvotno in ne more biti v njem, prej ko to zazna. Tako, da pripisovati razkrivanje tako vtisnenih resnic pameti, se pravi trditi, da pamet razodene človeku to, kar je vedel poprej; če pa ljudje imajo te po prirodi vtisnene resnice izvirno in prej, ko rabijo pamet, vendar pa za nje ne vedo, dokler ne pridejo k pameti, to v dejanji pomeni, da jih ljudje poznajo in jih ne poznajo ob istem času.

§ 10. Ugovarjalo se bo morebiti, da se z matematičnimi dokazi in drugimi ne prirojenimi resnicami ne strinjamo, brž ko se nam podado, in da se po tej posebnosti razlikujejo od navedenih načel in od drugih prirojenih

resnic. Kmalu mi bo prilika govoriti točneje, kako se pritrjuje stavkom, brz ko se podado. Tukaj hočem le mimogredé pritrčiti, da so ta načela in pa matematični dokazi različni v tem, da ti zahtevajo pameti, ker je treba razlogov, ki jim pridobé naše pritrjevanje: one pa sprejmemo in jim pritrčimo, brz ko jih razumemo, ne da bi le količkaj preudarjali. Poleg tega pa se naj nikar ne prezira, kako jasno se kaže slabost tega izgovora, ki pravi, da je treba pameti v razkritje teh vesoljnih resnic, dočim se mora priznati, da v to svrhu pameti ni treba. In jaz mislim, da se tisti, ki odgovarjajo tako, ne bodo dali pripraviti do priznanja, da je spoznanje načela, „da ni mogoče, da bi ista stvar bila in da bi je ne bilo“, izvod iz naše pameti. Kajti to bi se reklo uničiti tisto dobroto v prirodi, katere so na videz tako veseli, dočim delajo spoznanje teh načel odvisno od truda našega mišljenja; saj je vsako umovanje iskanje in lov, ki zahteva truda in marljivosti. Kakov pameten smisel bi neki imelo mnenje, da bi v razkritje tega, kar je priroda vtisnila kot osnovo in vodilo naši pameti, bilo treba pameti?

§ 11. Kdor se hoče potruditi in preiščevati nekoliko pozorno o delovanjih razuma, najde, da to brzo pritrjevanje nekaterim resnicam ni odvisno bodisi od kakega prirojenega vpisa, bodisi od pameti, temveč od neke duševne od obeh popolnoma različne zmožnosti, kakor bomo videli pozneje. Ker torej pamet nima naloge, tem načelom pridobivati naše pritrjevanje, če trditev, da „jih ljudje spoznavajo in jim pritrjujejo, brz ko se spametujejo“, pomeni, da nam pamet pomaga spoznavati ta načela, je to popolnoma krivo; ako bi pa bilo resnično, ne bi dokazovalo, da so načela prirojena.

§ 12. S temi načeli se ne seznanimo, ko pridemo k pameti. — Ako se misli, da spoznati jih in pritrjevati jim, „kadar se spametujemo“, pomeni čas, kedar jih opazi duh, in da otroci, brz ko se spametujejo, in spoznajo ta načela, jim tudi pritrjujejo, je tudi krivo in nepremišljeno. To je prvič krivo, ker je očitno, ta teh načel ni v duhu tako zgoda, kakor se začne rabiti pamet, in se torej čas spametovanja po krivem imenuje čas njihovega spoznanja. Koliko znakov pameti ne opazimo na otrokih dosti prej, ko kaj vedo o tem načelu, da „ni mogoče, da bi ista stvar bila in da bi je ne bilo“! In mnogo neukih ljudi in divjakov prebije mnogo let celo svojega pametnega življenja, ne da bi kedaj mislili na te ali podobne vesoljne stavke. Priznavam, da ljudje ne spoznajo teh vesoljnih in abstraktnih resnic, o katerih se misli, da so prirojene, dokler ne pridejo k pameti, a dostavljam, da niti tedaj ne. To pa zato ne, ker, dokler se ljudje niso spametovali, nimajo v duhu izobraženih teh vesoljnih abstraktnih idej, ki so podlaga tem vesoljnim načelom, katera so po krivi sodbi ljudi prirojena, v resnici pa spoznanja in resnice, ki so prišle duhu po istem poti in so se zasledile po istih stopinjah kakor marsikateri drugi stavki, o katerih še nikdo v svoji pretiranosti ni menil, da bi bile prirojene. To upam dokazati v teku te razprave. Priznavam torej, da je ljudem treba rabiti pamet, prej ko spoznajo te vesoljne resnice, a zanikavam, da bi bil čas, ko se ljudje spametujejo, tista doba kedar jih spoznajo.

§ 13. V tem oziru se ne odlikujejo od drugih resnic, ki se dado spoznati. — Ob jednem se kaže, da trditev „Ljudje spoznajo ta načela in jim pritrjujejo“ ne pomeni več ko to-le: da jih niso poznali

ali opazili prej, ko so se spametovali, da jim pa pritrdijo kedaj pozneje v teku življenja; toda kedaj se to zgodi, ni dognano. Te resnice torej nimajo nobednih prednostij pred drugimi vsled tega znaka, da jih spoznamo, ko smo se spametovali; niti to ne dokazuje, da so prirojene, nego popolnoma nasprotno.

§ 14. Ako bi bil čas, ko se spametujemo, čas, ko jih spoznamo, bi to ne pričalo, da so prirojene. — Toda drugič, če bi bilo res, da je tisti čas, ko jih spoznamo in jim pritrdimo, točno čas našega spametovanja, bi niti to ne dokazalo, da so prirojene. Tako sklepati ni nič manj lahko-mišeljno, ko je kriva podlaga, na kateri se sklepa. Kajti kakšna logika nam hoče pokazati, da je duhu v njegovem prvotnem ustroji vtisnen izvorno kak pojem, ker ga spoznamo in mu pritrdimo najprvokrat tedaj, ko je jela pojavljati se neka druga duševna zmožnost, ki pa ima popolnoma različen delokrog? Če bi torej kdo mislil, da je tista doba, ko začnemo govoriti, čas, v katerem prvokrat pritrdimo tem načelom (kar bi utegnilo biti ravno tako resnično kakor gledé na čas, ko se človek spametuje), bil bi ta dokaz njihove prirojenosti ravno tako dober, kakor je trditev, da so prirojene, ker jim ljudje pritrujejo, ko so se spametovali. Jaz se torej strinjam s temi pristaši prirojenih idej, ki trdijo, da duša ne pozna teh vesoljnih po sebi samih očitivnih načel, dokler ne začne rabiti pamet; ali oporekam, da bi bil čas spametovanja točno tisti čas, ko se spoznajo prvič, in če bi bil, zanikavam, da bi to kaj pričalo o njihovi prirojenosti. V resnici ta stavek, da „jim ljudje pritrujejo, ko začno rabiti pamet“, ne pomeni nič drugega ko to, da otroci, ker tvorjenje vesoljnih abstraktnih idej in razumevanje občnih imen spremlja pamet in raste z njo vred, navadno nimajo teh vesoljnih idej in ne poznajo besed, s katerimi se imenujejo, dokler jih vezbanje pameti na domačih in bolj posebnih idejah v razgovoru in delovanji z drugimi z njimi ne seznanj in jih usposobi za pameten razgovor. Če je pa mogoče razumeti ta rek, da ljudje pritrujejo tem načelom, ko so se spametovali, v kakem drugem smislu, se mi to naj pokaže, ali vsaj pojasni, kako on dokazuje, da so te ideje v tem ali kakem drugem smislu prirojene.

§ 15. Po kakih stopinjah pride duh do spoznanja mnogih resnic. — Najprej čuti dovajajo duhu posebne ideje, ki so tako rekoč oprava še praznemu stanišču. Duh pa seznavši se polagoma z nekaterimi izmed njih izroči jih spominu in jim da imena. Potem duh korači naprej, loti se abstrakcije in se tako korak za korakom uči vesoljnih imen. Na takov način si duh dobavlja ideje in jezik, ki so tvarina, na koji vadi in uri svojo sklepalno zmožnost. Pamet se kaže dan za dnevom bolj očitno, kakor raste tvarina, s katero se peča. Ali dasi vesoljne ideje, raba občnih imen in pa pamet navadno rastejo druga z drugoj, jaz vendar ne morem uvideti, kako bi to pričalo, da so te ideje prirojene. Priznavam, da duh jako zgoda pozna neke resnice, to pa tako, da ne priča, da bi bile prirojene. Kajti če pazimo oprezno, najdemo vedno, da veljajo o idejah, ki niso prirojene, nego pridobljene, ker so jih vtisnile zvunanje stvari, s katerimi se pečajo otroci najprej, ki delajo najčeseče vtise na njihove čute. Na tako pridobljenih idejah zasedi naš duh, da se nekatere strinjajo, nekatere pa so različne, to pa najbrž tako rano, kakor začne pomniti in je sposoben, ohraniti in pridobiti si različne ideje.

A bodisi to tako ali drugače, izvestno je, da tako ravna davno prej, ko zna govoriti, ali pa, kakor pravijo navadno, prej ko „pride k pameti“. Kajti otrok pozna, prej ko zna govoriti, tako gotovo razliko med idejama sladkosti in grenkobe (to se pravi, da sladko ni grenko), kakor ve pozneje, ko je jel govoriti, da pelin in sladki grah nista ista stvar.

§ 16. Otrok ne ve, da je tri in četiri jednako sedmim, dokler ne zna šteti do sedmih in si ni pridobil imena in ideje sedmih; ko pa so se mu pozneje te besede pojasnile, pritrđi stavku precej, ali recimo točneje, spozna njegovo resnico. Vendar pa ne pritrđie zato, ker mu je ta resnica prirojena, niti ni manjkalo pritrđanja zato, ker ni imel pameti, temveč stavkova resnica se mu pokaže, brž ko si je njegov duh pridobil jasne in razločne ideje, katere pomenijo imena. Potem pa spozna resnico tega stavka na istih podlagah in po istih sredstvih, po katerih je spoznal prej, da šibica in češnja niste ista stvar. Na istih osnovah utegne priti pozneje tudi do spoznanja, da „ni mogoče, da bi ista stvar bila in da bi je ne bilo“, kakor se pokaže popolneje pozneje. In tako slej ko pride kdo do teh vesoljnih idej, o katerih veljajo ona načela, ali pa slej ko spozna pomen teh občnih izrazov, ki se stavijo za nje, ali slej ko zna spraviti vkup v svojem duhu ideje, za katere se stavijo, tem pozneje se bo strinjal s temi načeli, na kojih izraze in ideje mora, ker niso nič bolj prirojene ko oni o mački in podlasici, čakati, da ga seznanita z njimi čas in opazovanje. Tedaj še le bo mogel spoznati resnico teh načel pri prvi priliku, ki mu v duhu sestavi te ideje, ko bo ogledoval, se-li strinjajo ali ne, kakor je izraženo v teh stavkih. Zato pa človek ve, da je osemnajst in devetnajst sedemintrideset, tako očitvidno, kakor ve, da je jedna in dve tri. Otrok pa tega ne ve tako brž ko oni, pa ne zaradi pomanjkanja pameti, temveč ker se ideje, katere imenujemo z besedami osemnajst, devetnajst in sedemintrideset ne pridobijo tako zgoda kakor te, ki pomenijo jedno, dve in pa tri.

§ 17. Da jim pritrđimo, brž ko se nam podado in jih razumemo, ne priča, da so prirojene. — Ker torej ta izgovor, da ljudje vesoljno pritrđujejo, ko so se spametovali, res ne obvelja in ne pripušča, da bi se ločile liste dozdevno prirojene resnice od drugih, ki se pridobé in priučé pozneje, so si pristaši tega mnenja prizadevali oteti vesoljno priznanje tistim tako zvanim načelom trdeč, da jim pritrđi vsakdo, brž ko se mu podado in razume izraze, v katerih se podajo. Videč, da pritrđuje ves svet, da celo otroci, tem stavkom, brž ko razumejo izraze, mislijo, da to dovolj jasno priča o njihovi prirojenosti. Ker jih namreč ljudje, ki so razumeli besede, brez izjeme priznajo za nedvomljive resnice, hočejo iz tega sklepati, da so ti stavki bili izvestno prvi v razumu, da se jih duh, brž ko se podado, ne da bi ga bil kdo učil, kar oklene in jim pritrđi in o njih pozneje ne dvomi nikoli več.

§ 18. Ako bi tako strinjanje bilo znak prirojenosti, morali bi tudi stavki, da so jedna in dve tri, da sladkost ni grenkoba in ti-soči podobnih biti prirojeni. — Moj odgovor na to je vprašanje, ali more precejšnje pritrđevanje, brž ko zaslišimo stavek in razumemo izraze, biti izvesten znak kakega prirojenega načela? Ako ne more biti, naglaša se tako vesoljno pritrđevanje zaman kot dokaz; ako pa more biti znak prirojenosti, potem je pritegniti, da so prirojeni vsi stavki, katerim pritrđimo, brž

ko smo jih slišali; potem pa se bodo našli bogato oskrbljene s prirojenimi načeli. Kajti na podlagi istega pritrjevanja, ki jih nagiblje, da lastijo tistim načelom veljavo prirojenih, morajo tudi priznavati, da je mnogo rekov o številih prirojenih, in tako se morajo uvrstiti reki, da so jedna in dve tri, da so dve in dve četiri in mnogo drugih podobnih stavkov, katerim pritrđi vsakdo, brž ko jih je zaslišal in razumel izraze, med prirojene aksiome. To pa ni predpravica števil in stavkov, ki se opirajo na števila, temveč tudi prirodoznanstvo in vse druge vednosti nam podajajo stavke, katerim pritrđimo, brž ko jih razumemo. Da „dvoje teles ne more biti v istem prostoru“, je resnica, kateri ne oporeka nikdo, kakor tudi ne tej, da „ni mogoče, da bi ista stvar bila in bi je ne bilo“, da „belo ni črno“, da „kvadrat ni krog“, da „rumenost ni sladkost“. S temi in z milioni drugih takih rekov, s tolikimi najmanj, kolikor imamo razločnih idej, strinja se vsak človek zdrave pameti, brž ko jih sliši in razume, kaj pomenijo imena. Če ti ljudje hočejo ostati verni svojemu lastnemu pravilu in smatrati „pritrjevanje, ki se pojavi, brž ko se slišijo in razumejo reki“, kakor znak prirojenosti, morajo priznati ne le toliko prirojenih stavkov, kolikor imajo ljudje različnih idej, temveč toliko, kolikor moreje stvoriti različnih stavkov, v katerih se zanikava, da bi jedna bila druga. Kajti vsakemu stavku, v katerem se zanikava, da bi jedna ideja bila druga, se pritrđi, brž ko se razumejo izrazi, kakor kakšnemu izmed teh vesoljnih: „Ni mogoče, da bi ista stvar bila in bi je ne bilo“, ali temu-le, ki mu je podlaga in se ravumeva ležje: „Isto ni različno“; po tem štetju pa bodo imeli legione prirojenih stavkov te vrste, da o drugih ne govorim. Ker pa ni stavka, ki bi bil prirojen, ako ideje, ki ga sestavljajo, niso prirojene, bi se ne dalo izogniti mnenju, da so vse naše ideje o barvah, zvokih, okusih, likih i. t. d. prirojene; potem pa bi ne bilo na svetu stvari, ki bi pameti in izkušnji huje nasprotovala. Da pritrđi stavku vsakdo, precej ko je slišal in razumel izraze, dokazuje seveda, da je očividen sam po sebi; očividnost pa, ki ni zavisna od prirojenih vtiskov, temveč od nečesa drugega (kakor pokažemo pozneje), je lastna mnogim stavkom, o katerih si pa še nikdo ni upal trditi, da so prirojeni.

§ 19. Takih manj občnih stavkov je znanih mnogo prej ko so ona vesoljna načela. — Naj se pa tudi ne trdi, da se pritrjuje tistim bolj zasebnim in po sebi očividnim stavkom, s katerimi se človek strinja, brž ko jih sliši, na pr., „da so jedna in dve tri“, da „zeleno ni rdeče“ i. t. d., kakor posledicam onih bolj občnih stavkov, ki so nekaternikom prirojena načela. Kajti kdor se mara potruditi in opazovati, kaj se vrši v razumu, bo izvestno našel, da so ti in manj občni stavki izvestno znani ljudem, ki jim pritrjujejo neomahljivo, ki pa vendar onih bolj vesoljnih ne poznajo nikakor. Ker pa so torej bili v duhu pred onimi prvimi načeli (kakor jim pravijo), jim ne gre tisto pritrjevanje, s katerim se sprejmejo, brž ko smo jih slišali.

§ 20. Ugovarja se, da „jedna in jedna ste dve“ i. dr. ni vesoljen, niti dosti koristen rek. — Na ugovor, da ti reki, recimo „Dve in dve so četiri“, „Rdeče ni plavo“ i. t. d., niso vesoljna načela, da tudi niso velike koristi, pravim jaz, da to gledé na dokazovanje z vesoljnim pritrjevanjem, ki ne izostane, ko si slišal in razumel rek, nima nobednega pomena. Kajti če je pritrjevanje zanesljiv znak prirojenosti, moramo kateremukoli stavku, ka-

teremu pritrđi vsakdo, brž ko ga zasliši in razume, priznati, da je prirojen ravno tako kakor temu-le načelu, da „ni mogoče, da bi ista stvar bila in bi je ne bilo“, ker so iz tega stališča vsi med seboj jednaki. Da pa baš navedeno načelo ima bolj vesoljno veljavo, stori, da je še bolj oddaljeno od prirojenosti, ker so vesoljne in posnete (abstract) ideje našemu spoznanju bolj tuje ko ideje bolj zasebnih, po sebi očividnih stavkov. Zato mine več časa, prej ko jih razvijajoča se pamet pripusti in jim pritrđi. Gledé na porabnost teh proslavljenih načel pa se bo morda pokazalo, da ni tolika, kakor se misli v obče, kakor bomo na dostojnem mestu to pretehtali.

§ 21. Da ta načela včasih niso znana, dokler se nam ne podado, dokazuje, da niso prirojena. — A nismo še pri kraji s „pritrjevanjem stavkov, brž ko jih kdo zasliši in razume njihove izraze“. Pitrjevanje ne dokazuje njihove prirojenosti, temveč da je resnično nasprotje; kajti sili nas na miselj, da ljudje, ki vedo marsikaj drugega, teh načel ne vedo, dokler se jim ne podado, in da ostanejo neznane marsikomu, dokler jih ne sliši od drugih. Ako bi pa te resnice bile prirojene, kako bi jih bilo treba podajati v to svrhu, da se jim pritrđi; če so pa v razumu, ker jih je prvotno vtisnila priroda (ako je to sploh resnično), zakaj bi jih ne bilo spoznati prej? Ali jih podajanje duhu vtisne jasneje, ko jih je mogla vtisniti priroda? V tem slučaju pa bi sledilo, da jih človek pozna točneje, ko so ga o njih poučili, nego jih je prej. Iz tega pa bi sledilo, da nam pouk drugih ljudij pojasni ta načela in jih stori bolj očividna, ko nam jih je vtisnila priroda. To pa bi se slabo strinjalo z mnenjem, da so prirojena načela, in bi jim dajalo malo veljave, temveč spravilo bi jih ob sposobnost, biti podlaga naši vednosti, katera lastnost se jim pripisuje. Vsaj to se ne da zanikavati, da se ljudje seznanijo z mnogimi izmed teh po sebi očividnih resnic prvokrat še le, kadar se jim podado; a kdor je v tem položaji, se zavede, da se je seznanil s stavkom, katerega prej ni poznal, o katerem pa od tega trenutka ne dvomi nikoli več. To pa ne zato, ker mu je prirojen, temveč zato, ker mu premissljevanje o kakovosti stvari, katero obsegajo te besede, brani misliti drugače, pripravi ga kakorkoli in kadarkoli, da jih prevdarja. Če pa res mora imeti veljavo prirojenega načela vse, čemur pritrđimo, brž ko prvokrat zaslišimo in razumemo izraze, mora plod vsakega opazovanja, posnet po podrobnostih in zbran v občno pravilo, biti prirojen. Seveda pa je dognana stvar, da ne vse, temveč le prebrisane glave osvetijo prve taka opazovanja in jih skrečijo v stavke vesoljne veljave, ki niso prirojene, nego posnete iz znanosti in pretehtavanja posameznih slučajev. Tem stavkom vesoljne veljave, katere so bistroumni opazovalci stvorili, neopazovalci ne morejo odreči svojega pritrjevanja, brž ko se jim podado.

§ 22. Kdor pravi, da so omenjena načela bila, prej ko so se podala komu, temu znana implicate, meni, da jih duh zamore spoznati, ali pa ne trđi ničesar. — Če se pravi: Pamet pozna ta načela le skrivši (implicate), ne pa očitno, prej ko jih sliši prvokrat (tako namreč morajo govoriti tisti, ki hočejo reči, da so v razumu, prej ko jih človek pozna), bi bilo težko razumeti trditev: načelo je duhu vtisneno implicate, če ne pomeni tega, da je duh sposoben, razumeti take stavke in jim pritrjevati. Če pa je stvar taka, bo treba priznati, da so dokazi v matematiki kakor

tudi prva načela duhu prirojeni vtiski. Tega pa menda ne bodo priznali tisti, katere uči izkušnja, da je težavneje dokazati kak stavek, ko pritrjevati mu, kadar je dokazan. Le malo matematikov se bo dalo pripraviti k mnenju, da so vsi narisi, kar so jih načrtali, goli posnetki prirojenih znakov, katere je njihovemu duhu vtisnila priroda.

§ 23. Dokaz, da se imenovanim načelom pritrđi, brž ko se zašlišijo prvokrat, sloni na neresnični domnevi, da so znana že pred poukom. — Prejšnji dokaz, ki bi nam naj podal prepričanje, da so tista načela, katerim ljudje pritrjujejo, brž ko so jih zaslišali, prirojena, pač ima v sebi to netočnost, da ne priznava, da izvira ono pritrjevanje iz učenja stavkov in iz dokazovanja, nego trdi, da uk le pojasni izraze in seznaní ž njihovim pomenom. V tem pa tiči ta kriva miselj, da človeka ne naučiš in se človek ne nauči ničesar de novo; v resnici pa človeka naučiš, in se človek nauči, česar prej ni vedel. Kajti prvič je očitvidno, da so se naučili izrazov in njihovega pomena; ne to, ne ono se ni porodilo ž njimi vred. To pa še ni vsa v tem slučaju pridobljena vednost; ideje same, katere izraža stavek, se niso porodile ž njimi vred, kakor tudi njih imena ne, nego pridobili so si jih pozneje. Ker torej v vseh stavkih, katerim pritrđiš, brž ko si jih slišal, niti stavkovi izrazi, niti da pomenijo take ideje, niti ideje, katere pomenijo, niso prirojena, bi človek kaj rad izvedel, kaj v takih stavkih preostaja prirojenega. Kaj vseč bi mi bilo, da mi pove kdo stavek, čegar ideje ali izrazi bi bili prirojeni. Korak za korakom si pridobivamo ideje in imena in se učimo posebnih načinov, kako se spajajo med seboj, in iz takih izrazov, kojih pomen smo se naučili, in v katerih se izobraža skladnost ali nasprotje naših idej, ako se sestavijo, stvorjenim stavkom pritrjujemo, brž ko smo jih slišali prvokrat. Vkljub temu pa drugim stavkom, ki sami po sebi niso manj očitvidni, a se gledé na ideje, ki se izražajo v njih, ne pridobé tako hitro in tako lahko, v istem času ne moremo nikakor pritrjevati. Kajti dasi otrok hitro pritegne stavku, da „jablko ni ogenj“, ker je pečaje se s tema stvarima pridobil ideje o njih, ki so točno vtisnene njegovemu duhu, in ker se je naučil, da ji imujete besedi „jablko“ in „ogenj“, bo vendarle preteklo morebiti nekoliko let, prej ko bo pritrđil isti otrok stavku, da „ni mogoče, da bi ista stvar bila in bi je ne bilo“. Besed se je sicer morebiti tako lahko naučiti, a ker je njihov pomen bolj obširen, obsežen in posnet (abstract) ko tistih imen, ki se stavijo za čutne stvari, s katerimi se otrok peča, preteče več časa, da si izобрази v svojem duhu tiste vesoljne ideje, katerih znaki so besede. Dokler to ni storjeno, si bote prizadevali zaman, pripraviti otroka, da pritrđi iz takih vesoljnih izrazov sestavljenemu stavku; precej pa ko si je pridobil one ideje in se naučil njihovih imen, pritrđi drage volje jednemu in drugemu prej omenjenih stavkov, obema iz istega razloga, ker namreč opazi, da se ideje, ki jih ima v duhu, strinjajo ali ne strinjajo, kakor se v stavku besede, ki jih pomenijo, rabijo trđilno ali nikalno. Ako se mu pa povedo stavki z besedami, katere pomenijo ideje, kojih še nima v svojem duhu, za take stavke, dasi so sami po sebi očitvidno resnični ali pa krivi, nima niti pritrjevanja, niti oporekanja, temveč ne ve, kako bi določil. Kajti ker so besede le prazni zvoki, če niso znaki naših idej, ne moremo kaj, da bi se ne strinjali ž njimi v tej meri, v kateri so znaki naših idej, dalje pa to ne sega.

Ker pa ima sledeča razprava nalogo, pokazati, po katerih stopinjah in potih pride v naše duše vednost, kaj povzroča različne stopinje v priznavanju, bodi tukaj dovolj, da sem se doteknil tega kakor jednega izmed razlogov, ki so mi vzbudili dvom o prirojenosti načel.

§ 24. Načela niso prirojena, ker se jim ne priteza vesoljno. — Na konec tega prepira o vesoljnem pritrjevanju priznavam tem zagovornikom prirojenih načel, da se jim mora vesoljno pritrjevati, ako so prirojena. Kajti da bi kaka resnica bila prirojena in bi se ji ne pritrjevalo, je meni tako nerazumljivo, kakor da bi kdo vedel kako resnico in je ob istem času ne vedel. Potem pa po lastni izpovedi teh mož ne morejo biti prirojene, ker jim tisti ne pritrjujejo, ki ne razumejo izrazov, a tudi marsikateri izmed tistih ne, ki izraze sicer razumejo, a stavkov še niso slišali nikoli ali mislili na nje. To pa, mislim, velja o polovici ljudij. A recimo, da je število teh dosti manjše, dosti veliko je vendar, da uniči pritrjevanju vesoljnost in s tem dokaže, da ti stavki niso prirojeni, ako so neznani otrokom.

§ 25. Ta načela niso prva, kar jih poznamo. — Da se mi pa ne bo očitalo, češ da sklepam po mislih otrok, ki so nam neznane, in sklepam iz tega, kar se vrši v njihovih razumih, prej ko nam to razodenejo, pravim, da ona dva občna stavka nista tisti resnici, kateri imajo otroci v razumu prvi, da tudi nista stareja ko vsi pridobljeni in iz zvananjosti prihajajoči pojmi, kar bi pa morala biti, če bi bila prirojena. Ali mi moremo to določiti, ali ne, ne stori ničesar; gotovo pa je to, da v neki dobi otroci začno misliti, in njih besede in čini so nam svedoki, da je tako. Ako torej morejo misliti, vedeti, pritrjevati, ali bi bilo pametno misliti, da tistih pojmov ne vedo, katere jim je vtisnila priroda, če so sploh takšni pojmi? Ali se ti more zdeti miselj kolikor toliko pametna, da otroci vsprejemajo vtiske od zvananjih stvari, da pa istodobno ne vedo pojmov, koje vtisniti znotra se je potrudila priroda sama. Ali je misliti, da morejo vsprejemati iz zvananjosti prihajajoče pojme in jim pritrjevati in ne poznati teh, o katerih se pravi, da so vpleteni v prve začetke njihovega bitja in tu vtisnjeni v neizbrisljivih znakih v to svrhu, da bi bili osnova in vodilo vsega znanja, kar si ga pridobijo, in bodočega umovanja. To bi bilo tako, kakor da se priroda trudi brez namena, ali pa vsaj, da piše jako slabo, ker njenih pismenk ne znajo čitati tiste oči, ki vidijo druge stvari prav dobro. Mnenje, da so ta načela, ki so baje prirojena, najjasnejši žarki resnice in prave osnove našim vednostim, je prav slabo, ker niso prva, koje spoznamo, in ker se da spoznati mnogo drugih resnic brez njih. Otrok izvestno ve, da rejnica, ki ga hrani, ni mačka, s katero si igra, ali pa zamorec, katerega se boji, da prašek proti glistam ali pa gorjušica, kojih se brani, ni jabolko ali sladkor, po katerem kriči, o tem je izvestno in brez dvombe uverjen. Toda kdo bo trdil, da izvira iz tega načela, da „ni mogoče, da bi ista stvar bila in bi je ne bilo“ to krepko strinjanje s tem in drugimi deli njegove vednosti? ali da otrok ima kak pojem ali kako mnenje o tem stavku že v dobi, v kateri seveda ve že mnogo drugih resnic? Tistemu pa, ki bi trdil, da so otrokom lastne te obširne posnete spekulacije, bi se pač moralo očitati, da ima več strasti in gorečnosti za svoje mnenje, pri tem pa manj pristinosti in resničnosti ko katerikoli otrok.

§ 26. Torej niso prirojena. — Dasi torej so neki vesoljni stavki, katerim odrasli ljudje, ki že vedo kake bolj občne in posnete ideje, njih rabo in imena, ki se stavijo za nje, pritrjujejo stalno in radi, se jim vendar, ker jih ni najti pri neznoletih deci, ki ve v kljub temu druge stvari, ne more pripisavati vesoljno pritrjevanje razumnikov, in na nobeden način ni misliti, da so prirojeni, ker resnica, ki je prirojena, ne more biti neznana vsaj tistim ne, ki vedo kaj drugega. Kajti če bi ti stavki bili prirojene resnice, morali bi biti prirojene misli, ker v duhu ni ničesar resnica, na kar bi ta še ne bil mislil nikoli. Iz tega pa je očitno, da prirojene resnice, ako so v duhu, morajo biti prve, na katere misli, prve, ki se tu pojavijo.

§ 27. Niso prirojene, ker se kažejo manj jasno tam, kjer to, kar je prirojeno, nastopa najjasneje. — Da vesoljna načela, o katerih govorimo, niso znana otrokom, topoglavcem in velikemu delu ljudij, smo dokazali zadostno; iz tega pa je očitno, da se jim ne pritrjuje vesoljno in da niso vesoljni vtiski. A v tem tiči dalje tudi ta dokaz proti njihovi prirojenosti, da bi se ti znaki, če bi bili prirojeni in izvorni vtiski, morali pojavljati najlepše in najjasneje v tistih osebah, v katerih vendar ne najdemo niti sledu o njih. In po mojem mnenju je dozdeva, da ti vtiski niso prirojeni, utemeljena, ker so najmanj znani tistim, v katerih bi se morali, da so prirojeni, pojavljati z največjo močjo in silo. Kajti ker so otroci, topoglavci divjaki in neizobraženi ljudje izmed vseh najmanj pokvarjeni po navadi ali od drugih izposojenih mnenjih, saj pouk in vzgoja nista stlačila njihovih prirojenih mislij v nove oblike, niti tuji in izmišljeni nauki niso spravili v nered tistih jasnih (fair) znakov, ki jih je napisala priroda, mislil bi si človek po pravici, da morajo ležati v njihovih dušah ti pojmi jasno razkriti pogledu vsakega človeka, kakor izvestno leže misli otrok. Po pravici bi bilo pričakovati, da bi ta načela morala biti popolnoma znana topoglavcem; ker so namreč vtisnena neposredno njihovim dušam (po mnenju njihovih pristašev), ne morejo biti zavisna od telesne kakovosti in telesnih organov, ki so jedina priznana razlika med njimi in med drugimi. Človek bi soglasno z načeli teh mož mislil, da morajo žarki te prirojene luči (ako jih je res kaj) prodirati iz teh, ki so odkritosrčni in ne znajo tajiti, v vsej svoji svitlobi, in da bi nam ne moglo biti bolj dvomljivo, ali so, ali jih ni, ko nam je, da imajo radi veselje in jih je groza bolečin. Toda žal! kakšna občna načela je najti med otroki, topoglavci, divjaki in pa popolnoma neukimi ljudmi! katera vesoljna znanstvena načela? Malo jim je pojmov, in ti so ozki, posneti le po tistih predmetih, s katerimi so imeli največ opravka, ki so delovali na njihova čutila najčešče in se jim vtisnili najkrepkeje. Otrok pozna svojo dojko in svojo zibelj in polagoma spozna v tej meri, kakor postaja stareji, svoje igrače; in mlademu divjaku polni glavo ljubezen in lov, kakor je navada med soplemeniki. Kdor pa bi pričakoval, da najde pri neukih otrokih ali po lesih bivajočih divjakih one posnete maksime, ona imenitna vednostna načela, bi se menda le uveril, da se je motil. Takove vrste vesoljnih stavkov se redkokedaj omenjajo po kočah indijanskih, še manj pa jih najdeš v mislih otrok in njihovih vtiskov ne zaslediš v dušah divjakov. Z njimi govoré in se pečajo šole in akademije učenih narodov, vajenih takih razgovorov in učenostij, kjer so prepiri gosti, ker so prikrojeni zapletenemu sklepanju in s katerimi lahko zamašiš nasprot-

niku ustla; razkrivanja resnice in napredovanja vednosti pa ne pospešujejo. O njihovi néznatni porabnosti v pospeševanje vednosti govoriti obširneje, se mi bo podala prilika v 7. poglavji IV. knjige.

§ 28. Pregled. — Ne vem, kako nespanetno se to mora dozdevati mojstrom v dokazovanji, in najbrž ne bo hotelo nikomur o glavo, ki zasliši to prvokrat. Zato moram poprositi, da se mi prizanese in da ima kritika potrpljenje, dokler nisem v tej preiskavi dospel do konca, ker sem prav rad pripravljen, podvreči se boljši razsodbi. Ker iščem resnice nepristranski, ne bom v skrbeh, da mi kdo dokaže, češ da sem previsoko cenil svoje umovanje, kar se zgodi seveda rado vsem, kadar nam prepričalno premišljevanje o kaki stvari razgreje glave.

Po vsem tem ne morem videti, zakaj bi si moral misliti oni sloveči načeli prirojeni, ker se jima ne pritrjuje vesoljno; tisto pritrjevanje pa, ki se jima ne odreka, je lastno ž njima vred tudi nekaterim stavkom, katerim prirojenosti ne pripisujemo, in se dobi na drug način in ne izvira iz prirojnih vtiskov. O tem jaz ne dvomim, in sledeča razprava me bo opravičila. Če pa se pokaže, da ta prva načela znanostij in ved niso prirojena, si po mojem mnenji tudi druga spekulativna načela kaj takega ne morejo lastiti z večjo pravico.

III. poglavje.

Prirojnih načel za dejansko življenje ni.

§ 1. Ni npravstvenih načel, ki bila tako jasna in tako vesoljno priznana, kakor so prej navedena promišljajna. — Ako onim promišljajnim načelom, o katerih smo govorili v prejšnjem poglavji, dejanski ne pritrjujejo vsi ljudje brez izjeme, kakor smo dokazali tam, je še bolj očitno gledé na načela dejanskega življenja, da jim nedostaje občnega priznavanja, in težko bi bilo navesti kako npravstveno pravilo, kateremu bi se pritegnilo tako vesoljno in tako precej, kakor se temu-le „Kar je, to je“, ali da bi bilo tako očitna resnica, kakor je ta-le, „Da ni mogoče, da bi ista stvar bila in bi je ne bilo“. Iz tega pa je očitno, da imajo manj pravice, imenovati se prirojene, in da je dvom, ali so v duhu prirojeni vtiski, gledé na ta npravstvena načela silnejši ko gledé na druga. Ta dvom pa njihove resnice ne omaja nikakor. Resnični ste jednako, a ne jednako očitni. Ona promišljajna načela nosijo svojo očitnost s seboj, npravstvenim načelom pa je treba umovanja in razgovarjanja, da se pokaže izvestnost njihove resničnosti. Ne ležé odprta kakor duhu po prirodi vsekani znaki; če bi pa bila taka načela, bi se morala videti sama po sebi in bi morala po svoji luči biti gotova in znana vsakemu. To pa se ne pravi manjšati jim verjetnost in izvestnost (certainty), kakor tudi ne krati resnice ali izvestnosti, da so trije koti trikotnikovi jednaki dvema pravima, ker to ni tako očitno kakor: „Celota je večja ko kak del“. samo da jim ni lahko pritrjevati, brž ko jih slišiš. Nam mora biti dosti, da se ta npravstvena pravila dado dokazati, in naša lastna krivda je, ako jih ne spoznamo gotovo. Ali da živi mnogo ljudij, ki jih ne poznajo, da jim drugi pritrjujejo le počasi, to dokazuje očitno, da niso prirojena, da niso taka, ki bi se njihovim očem pokazala sama, ne da bi jih iskali.

§ 2. Zvestoba in pravičnost niste vsem ljudem načeli. -- Ali so res takšna npravstvena načela, katerim se pritrjuje vesoljno, naj mi presodijo tisti, ki so se pečali le količkaj z zgodovino človeštva in prehodili le nekoliko sveta. Kje se najde tista resnica dejanskega življenja, kateri se pritrjuje vesoljno brez dvoma in ugovarjanja, kakor bi se ji moralo, ako je prirojena? Gledé na pravičnost in držanje dogovorov se pač strinja največ ljudij. To načelo velja po občnem mnenji celo po tatovskih zakotjih in po zadrugah največjih hudobnežev, in ljudje, ki so popolnoma otresli človeško mišljenje in ravnanje (humanity), se drže med seboj dane besede in pravil pravičnosti. Priznavam, da celo ljudje, ki stoje zunaj postav, ravnajo med seboj tako, toda tako ravnaje ne priznavajo takih zakonov kakor prirojenih po narodi. Drže se jih kakor dogovorjenih pravil v svojih lastnih zadrugah; ali da se drže pravičnosti kakor dejanskega načela tisti, ki ravna pošteno (fairly) se svojim tovarišem razbojnikom, a ki opleni ali ubije ob istem času prvega poštenega človeka na katerega naleti, ni mogoče uvideti. Pravičnost in resničnost ste vezi človeške družbe; zato celo zvnaj postave stoječi ljudje in razbojniki, ki žive v nasprotji s vsem ostalim svetom, morajo drugi proti drugemu biti mož-beseda in držati se spravedljivostnih pravil, sicer ne morejo držati vkup. Ali hoče morebiti kdo trditi, da ljudje, ki žive ob goljufstvu in ropu, imajo prirojena načela o resnici in pravičnosti, katere priznavajo in katerim pritrjujejo?

§ 3. Odgovor na ugovor, „da jih priznavajo v svojem mišljenji, akoravno jih zanikavajo v dejanskem življenji“. — Morebiti bo kedo naglašal, da se molčeče priznavanje njihovih duhov strinja s tem, čemur nasprotuje njihovo počenjanje. Temu ugovarjam tako-le: Prvič sem vedno menil, da človeška dejanja najtočneje razodevajo njihove misli. Ker pa je večina ljudij izrazila deloma se svojim ravnanjem, deloma z jasnimi besedami svoj dvom o teh načelih, ali pa izrecno zanikala jih, ni mogoče govoriti o veseljnem pritrjevanji (dasi ga ne iščemo ko med odraslimi ljudmi); brez tega pa se ne da sklepati, da so ta načela prirojena. Drugič misliti si dejanska načela, katerim je smoter le razmišljanje, prirojena, je prav čudno in nespametno. Iz narode izvirajoča dejanska načela imajo svoj predmet v delovanji in morajo povzročati soglasje v delovanji, ne pa samo, da se spekulativno pritrjuje njihovi resničnosti, drugače bi se zaman ločila od promišljalnih načel. Naroda je res vsadila človeku poželjenje po sreči in odpornost proti bedi. Ti načeli ste res prirojeni dejanski načeli, ki delujete in vplivate, kakor je primerno dejanskim načelom, na vse naše počenjanje neprenehoma; to se da opazati na vseh osebah in v vseh dobah človeškega življenja vedno in vesoljno. Ali to so nagibi, poželeti to, kar je dobro, ne pa razumu vtisnene resnice. Ne zanikavam, da so človeku vtisnjeni v dušo naravni nagibi, in da se pojavijo, brž ko čutila začno delovati in človek zaznava (perception) stvari, ki prijajo, in druge, ki niso po godu; stvari, h katerim človeka vleče, in zopet druge, katerih se ogiblje; ali to je brez pomena za znake prirojene duhu, kateri imajo nalogo, biti načela vednosti, uravnava je naše delovanje. Takih naravnih vtiskov to ne le ne podpira, nego je celo priča proti njim; kajti če bi naroda bila vtisnila razumu neke znake kakor načela znanosti, morali bi mi pač zaznavati (perceive), da neprenehoma delujejo v nas in vplivajo na našo znanost, kakor opažama, da druga delujejo na voljo in poželjenje, iz katerih neprenehoma iz-

virajo nagibi vsem našim dejanjem, na katera nas, kakor čutimo, krepko nagibljejo.

§ 4. Nravstvena pravila je treba dokazati, torej niso prirojena. — Drugi razlog, ki mi vzbuja dvom, so-li prirojena načela, je misel, da ni mogoče postaviti nravstvenega pravila, čegar vzroka bi človek ne mogel tirjati po pravici; kaj takega pa bi moralo biti smešno in brez smisla, ako so imenovana pravila prirojena ali toliko kakor sama po sebi očitna. To lastnost pa mora imeti vsako prirojeno načelo in ne sme mu biti treba dokaza, ki bi mu izpričal resničnost, niti mu ne sme biti treba razloga, ki bi mu posredoval pritrjevanje. Odrekala bi se zdrava pamet tistemu, ki bi poizvedaval po razlogu, ali pa ga hotel podati, zakaj ni mogoče, da bi ista stvar bila in da bi je ne bilo. Ta rek ima svojo lastno luč in očitnost v sebi in ni mu treba drugega dokaza. Kdor razume izraze, mu pritrjuje samemu po sebi; ako pa tega ne stori, ga do tega ne more pripraviti nobedna stvar. Toda če bi se komu podalo najmanj omajano nravstveno pravilo, ki je temelj vsem družbinskim krepostim, da „človek mora ravnati, kakor bi rad, da bi se ravnalo ž njim“, katerega še ni slišal nikoli prej, a čegar pomen bi mogel razumeti, ali bi njegovo vprašanje po vzroku ne bilo brez smisla? in bi tisti, ki mu je podal pravilo, ne bil obvezan, dokazati mu njegovo resničnost in pametnost? To pa jasno kaže, da ni prirojeno; kajti, da je prirojeno, ne bi mu moglo biti treba dokaza, tudi bi se ne moglo dokazati, temveč moralo bi se (vsaj precej, ko se sliši in razume) vsprejeti in priznati kot nedvomljiva resnica, o kateri človek ne more dvomiti na nobeden način. Iz tega pa se vidi, da je resnica vseh teh nravstvenih pravil popolnoma odvisna od nečesa, kar je bilo pred njimi, in iz česar se morejo izvesti. To pa bi ne moglo biti, da so prirojena ali tako rekoč po sebi očitna.

§ 5. Primer posnet po razlogih, zakaj je držati besedo. — Da se človek ne sme izneveriti svoji besedi, je izvestno važno in neovrgljivo pravilo v nravstvenosti. A kristijan, ki se ozira na srečo ali nesrečo v onem življenji, bi na vprašanje, zakaj je veren svoji besedi, podal ta-le odgovor: „Ker Bog, ki ima oblast čez večno življenje in čez smrt, to od nas tirja“. Če pa bi vprašal po vzroku koga izmed pristašev Hobbes-ovih, bi odgovoril: „Ker to zahteva občinstvo in te bo nakaznil Leviathan, ako tega ne storiš“. Ako pa bil bil poprašal kdo koga izmed poganskih modrecev, bil bi mu odgovoril: „Zato ker bi bilo nečastno, pod človeškim dostojanstvom in nasprotno kreposti, najvišji popolnosti človeški, ravnati drugače.“

§ 6. Krepost se odobrava vesoljno, ne zato, ker je prirojena, temveč zato, ker je koristna. — Iz tega seveda izvira velika raznoličnost mnenj gledé na nravstvena pravila, ki jih je najti med ljudmi primerno različnim vrstam sreče, na koje merijo, ali koje imajo pred očmi. Ne moglo bi biti tako, ako bi načela dejanskega življenja bila prirojena in bi jih bila vtisnila neposredno božja roka. Da je Bog, kaže se res na toliko načinov, in poslušnost, ki smo mu jo dolžni, strinja se tako lepo z lučjo naše pameti, da večji del ljudij priča o zakonu prirode. Vkljub temu pa se mora priznavati, da se more strinjati marsikdo v obče z nravstvenimi pravili, ne da bi poznal ali priznaval pravi vzrok nravstvenosti. Takšen vzrok pa more biti le volja in zakon takega Boga, ki človeka v temi, drži v svoji

roki nagrado in kazen in ima dovolj oblasti, pozvati na odgovor najošabnejšega žalilca. Ker je namreč Bog nerazdružno spojil krepost z občnim blagrom in uredil tako, da je njeno zvrševanje za obranitev družbe potrebno in očitno blagodejno za vsakega, s komur ima krepostni človek opraviti, se pač ni čuditi, da ne le pritrjuje vsakdo tem pravilom, nego jih priporoča in proslavlja drugim; saj je prepričan, da mu bo na korist samemu, ako se ti držé onih pravil. Iz sebičnosti (interest) in prepričanja sme proglasiti na ves glas to kot sveto, brez česar bi sam ne mogel živeti neškodovan in varen, ako bi se poteptalo in oskrunilo. Dasi to nikakor ne slabi npravstvene in večne obveznosti, ki je očitvidno lastna tem pravilom, vendar kaže, da zvananje priznavanje, ki jim ga ljudje skazujejo v svojih besedah, ne priča, da so ta načela prirojena. Da, to priznavanje niti tega ne dokazuje, da se ljudje znotraj v svojih srcih (minds) strinjajo ž njimi kakor z neoskrunljivimi pravili svojega ravnanja; saj vidimo, da samopašnost in ugodnost človeškega življenja pripravita marsikoga, da jih priznava in odobrava na videz, da pa se zmeni jako malo za zakonodajalca, ki je predpisal ta pravila, in tudi ne za pekel, ki po njegovi zapovedi naj je kaznišče tistim, ki jih kršijo.

§ 7. Človeški čini so nam priče, da pravilo kreposti ni njihovo notranje načelo. — Kajti če nočemo iz priljudnosti pripisavati izpovedim mnogih ljudij prevelike odkritosrčnosti, nego si hočemo misliti, da njih čini razodevajo njihove misli, bomo našli, da znotra teh pravil ne česte tako silno in da tudi niso tako prepričani o njih izvestnosti in obveznosti. To veliko npravstvenostno načelo: „Storiti to, kar kdo želi, da se stori njemu“, se češče priporoča, ko pa zvršuje. Toda kršiti to pravilo ni večja napaka ko učiti druge, da ni npravstvenostnih pravil in da jih ni treba spolnjevati; to bi bilo očitno nespametno in bi nasprotovalo tej koristi (interest), kateri na ljubo jih kršijo sami. Morebiti, se bo naglašalo, da nas grize vest za take prestopke in se tako ohrani znotranja obveznost in obstanek pravila.

§ 8. Vest ne priča, da je katero npravstvenostno pravilo prirojeno. — Na to odgovorjam, da po mojem prepričanju utegne priti mnogo ljudij kakor do znanja drugih stvari, tako do priznavanja nekaterih npravstvenostnih pravil, ne da bi jim bila vpisana v srce, in do prepričanja njihove obveznosti. Tudi drugi utegnejo priti po vzgoji, društvu in navadah svojega kraja do istega mnenja; to prepričanje pa, dasi pridobljeno, oživi vest, ki ni nič drugega ko naše lastno mnenje ali sodba o npravstvenostni pravilnosti ali nepravilnosti (pravity!) naših činov. Če pa vest dokazuje, da so prirojena načela, mogla bi biti nasprotujoča si načela prirojena, ker nekaternike nagiblje vest, da zasledujejo to, česar se drugi ogibljejo.

§ 9. Primeri gnusnostij, ki se zvršujejo, ne da bi dotičnike pekla vest. — Jaz ne morem razumeti, kako bi nekateri ljudje mogli kedaj prestopiti ta npravstvenostna pravila mirno in brez strahu, če bi bila prirojena in njihovim dušam vtisnena. Poglej si vendar vojsko, ki pleni mesto, in glej, ali se drže npravstvenih načel, ali jim pridejo na misel, ali jih peče vest za vse krivice, katere store. Razbojniški čini, poboji, plenitve so ljudem, katerim bi se ne bilo batni kazni in grajanja, prava zabava. Ali niso živela ljudstva, in sicer izmed najbolj omikanih, med katerimi je bila navada, zametavati otroke in zapuščati jih na polji, da bi poginili pomanjkanja, ali da bi jih raztrgale

divje zveri? To ravnanje pa se ni obsojalo huje in ljudem ni vznemirjalo vesti bolj ko imeti otroke. Ali ne polagajo ponekod otrok še vedno z materni vred v isti grob, ako jim pomrjejo pri porodu; ali jih ne spravijo s poti, če kak namišljen zvezdogled (astrologer) izreče prepričanje, da so se porodili pod nesrečnoj zvezdoj? Ni-li krajev, kjer otroci stariše svoje, ko so doživeli določeno starost, pobijejo ali izpostavijo, ne da bi jih vest pekla le količkaj? Nekje v Aziji zapeljejo bolnika, ako njegov položaj po mnenji ljudij ne pripušča nobednega upanja, vun in ga položijo na zemljo še živega in ga pusté izpostavljenega vetru in vremenu, naj pogine brez pomoči in brez milosti¹⁾. Med Mingrelci, ki se štejejo med kristijane, je razširjena navada, pokopavati svoje otroke žive, ne da bi jih za to pekla vest²⁾. So kraji, kjer ljudje jedo svoje lastne otroke³⁾. Karibi imajo navado, skopiti svoje otroke, da bi pitane pojedli⁴⁾. Garcilas de la Vega nam pripoveda o nekem ljudstvu, katerega domovina je Peru, da ima navado, pitati in jesti otroke, ki jim jih porodé zaplenjene ženske⁵⁾ Krepost, katera Tuupinambom po njih mnenji pomaga najlažje v raj, je osveta in pa da pojedjo, kolikor je največ mogoče, svojih sovražnikov. Niti božjega imena, niti Boga samega ne poznajo, o veri in o stvarjenji ne vedo ničesar⁶⁾. Svetniki, ki se čestijo med Turki, žive tako življenje, da brez žaljenja sramežljivosti človek o njem ne mora poročati⁷⁾. (Kar se čita o tej stvari v knjigi o Baumgartenovem potovanji je tako kosmato, da se tukaj ne more objaviti.) Več podobnega o teh dragocenih turskih svetnikih podaja Pietro della Valle v svojem pismu od 26. prosinca 1616. Kje neki so vsa ta prirojena načela o pravičnosti, hvaležnosti, spravedljivosti, sramežljivosti? Ali kje je tisto vesoljno pritrjevanje, ki nas uverja, da so taka prirojena pravila. V dvobojih, kadar jih je običaj storil častne, se dogajajo uboji, ne da bi storilce pekla zato vest; ponekod je nedolžnost v tem slučaju celo največja sramota. In če se ozremo okrog sebe, da pogledamo ljudi, kakoršni so, najdemo tukaj take, koje peče vest, da so storili ali zanemarili to, kar si drugi kje drugod štejejo med zasluge.

§ 10. Ljudje imajo nasprotna dejanska načela. — Kdor hoče skrbno preiskati zgodovino človeškega rodu, ogledati si različna narodna plemena in brez strasti oceniti njih dejanja, bo smel dejati sam pri sebi, da je redkokje imenovati to npravstvenostno načelo ali misliti na pravilo kreposti (izimši samo te, ki so neobhodno potrebna, da drže družbo vkup, ki se pa med različnimi družbami tudi zanemarjajo), ki jih tu ali tam ne zaničuje in obsoja občni običaj celih človeških družb, katere vodijo dejanska mnenja in pravila, ki so vodilom drugih popolnoma nasprotna.

§ 11. Celi narodi ne priznavajo nekaterih npravstvenostnih pravil. — Morebiti se bo tukaj ugovarjalo, da kršenje pravila ne dokazuje, da je neznano. Priznavam, da je ugovor dober, kjer ljudje postave ne zanikavajo,

¹⁾ Gruber apud Thevenot, part. IV. pag. 13.

²⁾ Lambert apud Thevenot, p. 38.

³⁾ Vossius, De Nili origine cap. 18, 19.

⁴⁾ P. Mart. Dec. I.

⁵⁾ Histoire des Incas, livre I. chap. 12.

⁶⁾ Lery, cap. XVI. pagg. 216, 231.

⁷⁾ Baumgarten, Peregrin. II. 1, 73.

daši jo kršijo, kjer jim strah pred sramotoj, grajo ali kaznijo vzbuja neko spoštovanje do zakona. A ni mogoče razumeti, da bi cel narod javno zavrgel in zatajil to, kar vsakteri izmed njih izvestno in nezmotljivo pozna kot zakon; kajti znano jim to mora biti, ker jim je po narodi vtisneno v duše. Mogoče je, da ljudje včasih priznavajo nrvstvenostna pravila, katerih resničnosti sami za se ne verjamejo, samo da si ohranijo slavo in spoštovanje med tistimi, ki so prepričani o njihovi obveznosti. A ni si misliti, da bi cela družba ljudij javno in odkrito zanikala in puščala v nemar pravilo, gledé na katero mora vsakemu izmed njih za se biti izvestno, da je zakon; niti jim ne more biti neznano, da vsi ljudje, s katerimi imajo opraviti, vedo, da je tako. Zato pa se je bati vsakemu izmed njih, da ga bodo drugi zaničevali in se ga ogibali, kakor zasluži človek, ki je po svojem lastnem priznavanju brez človečnosti; in človek, ki pomeša znana in naravna pravila pravice in krivice, mora biti v njihovih očeh izpovedan sovražnik njihovega pokoja in njihove sreče. Vsakdo mora vedeti, da je dejansko načelo, ki je prirojeno, pravično in koristno. Domnevati si torej, da bi cela ljudstva soglasno in vesoljno v besedi in dejanji stavila na laž to, kar je spoznal vsakdo izmed njih po najbolj neovrgljivi očitvidnosti kot resnično, pravo in dobro, ni dosti manj ko golo nasprotje. To nam je verodostojna priča, da si dejanskega pravila ne moremo misliti prirojenega, ako se krši kjerkoli vesoljno, ne da bi se javnost temu upirala. Ali temu imam dodati še nekaj kot odgovor na to ugovarjanje.

§ 12. Kršenja kakega pravila, pravite vi, ne dokazuje, da je pravilo neznano. S tem se strinjam; ali da se kršenje pravila kje pripušča vesoljno, to, pravim jaz, dokazuje, da ni prirojeno. Na primer si izberimo katero izmed tistih pravil, katera, ker so najnavadniši izvodi človeške pameti in se prilagajo naravnim nagonom največjega dela ljudij, se je predznil le malokdo zanikati ali v svoji nepremišljenosti o njih dvomiti. Če se katero more misliti vtisneno po narodi, ne more po mojem imeti do prirojenosti nobedno večje pravice ko to-le: „Stariši, varujte in ljubite svoje otroke!“ Ako torej pravite, da je to pravilo prirojeno, kak smisel mu dajete? Ali mislite, da to prirojeno načelo vzbuja in vodi delovanje ljudij v vseh slučajih, ali pa, da je to resnica, katero imajo vtisneno v dušah in katero torej poznajo in ji pritrjujejo. A v nobednem teh smislov ni prirojeno. Prvič, da ni načelo, ki vpliva na delovanje vseh ljudij, to sem dokazal po više navedenih primerih; a ni nam treba hoditi v Mingrelijo in Peru po primere, da ljudje zanemarjajo, zlorabijo, da celo uničujejo svoje lastne otroke; ne smemo pripisavati tega nečloveškega ravnanja le nekaterim divjim in barbarskim plemenom, ako se spominjamo, da je bil med Grki in Rimljani običaj, izpostavljati svoje nedolžne otročiče brez vsmiljenja in brez vesti, navaden, ne da ga bil kdo obsojal. Drugič tudi ni res, da je prirojena resnica, ki je znana vsem; kajti rek: „Stariši, ohranite svoje otroke!“ ni le ne prirojena resnica, nego sploh ni resnica, ker je povelje, ne pa stavek, in torej resnici ali neresnici nepristopen. Da postane pristopen prtrjevanju, da je resničen, mora se pretvoriti v stavek, kakoršen je ta-le: „Dolžnost starišev je, ohraniti svoje otroke.“ Kaj pa je dolžnost, to pa se ne more razumeti brez zakona, zakon pa se ne da poznati ali misliti brez zakonodajalca ali brez nagrade in kazni; torej to ali kako drugo dejansko načelo ne more biti prirojeno (to se pravi duhu vtisneno kakor dolžnost), ne da bi si mislili idej o Bogu,

zakonu, obveznosti, kazni, onstranskem življenji prirojenih. Kajti samo po sebi je očitno, da ta kazen kršenju tega pravila ne sledi v tem življenji, da torej nima sile zakona po krajih, kjer mu je nasprotno vesoljno pripuščeno ravnanje. Te ideje (ki morajo biti prirojene vse, če je res kaj takega kakor dolžnost prirojeno) se z bistvom prirojenosti tako slabo strinjajo, da se ne najdejo niti v učenjakih in mislečih ljudeh jasne in razločne, še manj pa v vsakem, kdor se je porodil. In da jedna izmed njih (mislim si idejo o Bogu), ki je na videz prirojenim najbolj podobna, ni prirojena, pokaže se v prihodojem poglavji vsakemu, kdor misli, popolnoma očitno.

§ 13. Iz povedanega se po mojem mnenji sme zares sklepati, da se nobedno dejansko pravilo, katerokoli se kje krši vesoljno, ne da bi se kdo upiral kršenju, ne sme smatrati kakor prirojeno. Saj ni mogoče, da bi ljudje kršili brez srama in strahu, polni zaupanja, vedrega čela pravilo, katero je, kakor jim mora biti očitno, postavil Bog, in kojega kršenje bo izvestno kaznoval (vedeti pa to morajo, ako jim je prirojeno) v taki meri, da kupčija te vrste mora biti za prestopnika jako slaba. Brez takega znanja pa, kakor smo ga navedli, človek ne more biti nikoli gotov, da je zvršiti kaj njegova dolžnost. Če človek ne ve postave ali o njej dvomi, če se nadja, da uide vednosti ali mogočnosti zakonodajalčevi, ali kaj podobnega, mu je to lahko povod, da se uda pričujoči strasti. A stori tako, da človek vidi napako in poleg nje šibo, da vidi poleg prestopka ogenj, ki je pripravljen, da ga kazni, veselje, ki ga zapeljuje, in pa Vsemogočnikovo roko, ki je vidno vzdignena nad človekom in pripravljena na maščevanje (takov mora namreč biti položaj, kjer je kaka dolžnost vtisnena duhu), potem pa mi povej, je-li mogoče, da ljudje, ki jih čaka kaj takega, in katerim je vse to izvestno znano, grešijo iz srboritosti in brez pomisleka proti zakonu, ki ga nosijo s seboj v neizbrisljivih znakih in ki jim zre v obraz, ko ga kršijo? Morejo-li ljudje v istem času, ko čutijo v sebi vtisnene ukaze vsemogočnega Zakonodajalca, brez strahu (with assurance) in z veseljem zaničevati in z nogami teptati njegove najsvetejše zapovedi? In na konec, ali je mogoče, da bi človeku, ki se tako očitno upira temu prirojenemu zakonu in najvišjemu Zakonodajalcu, tudi vse priče (bystanders) njegovega počenjanja, celo vladarji in vodniki ljudstva, katere navadaja o zakonih in o Zakonodajalci isto mnenje, spregledali in ne izrekli svoje nevolje in svoje graje? V človeških poželjenjih res leže načela, ki vzbujajo naše delovanje, toda so tako nasprotna prirojenim nraštvenostnim načelom, da bi pripravila človeka, ako bi se njihova sila ne ovirala, da bi prekucnil vso nraštvenost. Nraštvenostni zakoni imajo le nalogo, brzdati in zavirati ta vse meje podirajoča poželjenja, kar pa dosežejo le s nagradami in kaznimi, ki nadkriljujejo užitek, ki po njihovem mnenji leži v kršenju zakonov. Če je torej duhu vseh ljudij kaj vtisneno kot zakon, morajo tudi vsi ljudje vedeti izvestno in neizogibno, da čaka izvestna in neizogibna kazen njegovo kršenje. Kajti če ljudje morejo biti nevešči in dvomiti, kaj je prirojeno, nima tirjanje in naglašanje prirojenih načel svrhe; resnice in gotovosti (kakor se trdi) nam ne zajamčijo nikakor, temveč ljudje so ž njimi v istem negotovem, dvomljivem položaji kakor brez njih. S prirojenim zakonom mora biti združeno očitno in nedvomljivo znanje neizogibljive kazni, ki zaradi svoje strogosti ne more mikati koga, da bi kršil zakon; če bi to ne bilo tako, mogli bi si misliti s prirojenim zakonom vred

prirojeno tudi blagovestje. Ne bi rad, da bi me pri tej priliki kdo napak razumeval, kakor da bi jaz, ker zanikavam prirojen zakon, mislil, da ni zakonov mimo pozitivnih. Velika je razlika med prirojenim in prirodnim zakonom, med nečem, kar je vtisneno duši v prvem začetku, in med nečem, česar nismo vedeli, kar pa obračaje v prid in primerno upotrebljavaje svoje naravne zmožnosti moremo izvedeti. Jaz mislim, da se izneverjajo resnici istotako tisti, k leteč v nasprotni skrajnosti ali trdijo, da je zakon prirojen, ali pa zanikajo, da bi se dal zakon spoznati po prirodi luči, to se pravi brez pomoči pozitivnega razodetja.

§ 14. Tisti, ki trdijo, da so prirojena dejanska načela, nam ne povedo, katera so. — Razlika med ljudmi gledé na njih dejanska načela je tako očitvidna, da mi po mojem mnenji ni treba povedati ničesar več v dokaz, da po tem znaku ne bo mogoče najti nobednih prirojenih npravstvenih pravil, katerim bi se vesoljno pritrjevalo. To pa lahko spravi človeka na sum, da domnevati si taka prirojena načela ni ničesar drugega ko mnenje, katerega se kdo poprime, kakor ga je volja; kajti tisti, ki govoré o njih s takim prepričanjem, nam najmanj povedo, katera so. To bi se po pravici smelo pričakovati od ljudij, ki to mnenje tako povdarjajo. Da tega ne storé, podaja priliko, sumničiti ali njihovo vednost ali pa njihovo smiljenost, ker trdeč, da je Bog vtisnil duhu človeškemu načela znanosti in pravila za življenje, vendar tako malo marajo poučiti svoje sosede ali pomiriti marsikoga, ker jim v množici, ki vzemirja ljudi, ne pokažejo, katera so. V resnici pa bi prirojenih načel, ako bi jih kaj bilo, ne bilo treba učiti. Če bi ljudje našli takšne prirojene stavke vtisnene svojim dušam, bi jih lahko ločili od drugih resnic, ki so se jih naučili in ktere so izvedli pozneje iz onih, in ne bilo bi ničesar ležjega ko izvedeti, kateri so in koliko jih je. Njih število bi moralo biti tako dognano, kakor je število naših prstov; zato je verojetno, da bi jih lahko naštel vsak sestav. Ker se pa še nikdo, kolikor je znano meni, ni upal, podati nam jih zbranih v spisek, ni oštevati tistih, ki dvomijo o prirojenih načelih; saj nam ravno tisti, ki tirjajo od ljudij vero, do so taka prirojena načela, ne povedo, katera so. Lahko se sprevidi, da bi različni ljudje, pristaši razkolov, ki bi nam hoteli podati spisek teh prirojenih dejanskih načel, nam zapisali le taka, ki bi se strinjala z njihovimi posebnimi domnevami, in ki bi mogla biti podlaga naukom njihovih posebnih učilišč in cerkev. To pa dokazuje jasno, da ni takih prirojenih resnic. Da, mnogo ljudij ne le ne najde v sebi takih prirojelih npravstvenostnih načel, temveč celo jemlje ljudem, zanikavaje njih svobodo in pretvarjaje jih v mrtve stroje, ne samo prirojena, temveč vsa kakoršnakoli npravstvenostna pravila in ne pušča nobedne možnosti, misliti na taka tistim, katerim neče v glavo, da bi stvar, ki ne deluje iz svoje volje, bila podvržena postavi. Stojec na tem stališču pa mora neizogibno zametavati vsa načela kreposti, kdor ne more npravstvenosti spraviti v ravnotežje s strojem, stvari ki se ne morete lahko spraviti ali združiti.

§ 15. Pretehtavanje g. Herbertovih prirojenih načel. — Ko sem bil to napisal in izvedel, da je blagorodni gospod Herbert v svoji knjigi de veritate naštel ta prirojena načela, sem jo precej preiskal upajoč, da najdem pri tako imenitnem možu kaj, kar bi mi v tej stvari ustrezalo in storilo konec mojemu preiskavanju. V poglavju, kjer govori de instinctu naturali, na

str. 76. iz leta 1656. naletim na teh-le šest znakov njegovih prirojenih *notitiae communes*: 1. *prioritas*, 2. *independentia*, 3. *universalitas*, 4. *certitudo*, 5. *necessitas*, ki po njegovih lastnih besedah *faciunt ad hominis conservationem*. 6. *modus conformationis*, to je *assensus nulla interposita mora*. In prav na konci svoje majhne preiskave *De religione laici* pravi o teh prirojenih načelih: *Adeo ut non unius cuiusvis religionis confinio arcitentur, quae ubique vigent veritates. Sunt enim in ipsa mente caelitus descriptae, nullisque traditionibus, sive scriptis, sive non scriptis obnoxiae* (p. 3.). Nekoliko nižje čitaš: *Veritates nostrae catholicae, quae tamquam indubia Dei effata in foro interiori descripta*. Podavši tako znake prirojenih načel ali vkupnih pojmov in pritrdivši, da so ljudem vtisnen v duše po božji roki, nadaljuje in jih napiše; so pa ti-le: 1. *Esse aliquod supremum numen*, 2. *numen illud coli debere*, 3. *virtutem cum pietate coniunctam optimam esse rationem cultus divini*, 4. *resipiscendum esse a peccatis*, 5. *dari praemium vel poenam post hanc vitam transactam*. Dasi priznavam, da so te resnice jasne in take, da pametno bitje, kateremu se prav razložijo, ne more kaj, da bi jim ne pritegnilo, vendar pa to ne priča, da so one prirojene vtiski in foro interiori descripti; kajti usojam si opozoriti:

§ 16. Prvič, da ta petorica stavkov ali ne obsega vseh ali pa več ko vse skupne pojme, ki jih je božji prst vpisal našemu duhu, ako bi res bilo pametno misliti si, da so nekateri tako vpisani; saj so po Herbertovih lastnih pravilih drugi reki, ki imajo ravno toliko pravico do takega izvora in ki bi se istotako lahko priznali kot prirojena načela kakor se vsaj nekateri izmed teh pet naštetih, n. pr.: „Stori drugim, kakor bi rad, da se stori tebi!“ Če se preudari natančno, bi se morebiti dalo naštetih še na stotice drugih.

§ 17. Drugič, da se ne dado najti na vsakem njegovih pet stavkov vsi njegovi znaki; n. pr. njegov prvi, drugi in tretji znak se ne strinjajo z nobednim izmed njegovih rekov popolnoma; prvi, drugi, tretji, četrti in šesti znak pa se le slabo strinjajo z njegovim tretjim, četrtim in petim rekom. Kajti brez ozira na zgodovino, ki nam pripoveduje o mnogih posameznikih in celo o celih narodih, ki dvomijo o resnici nekaterih ali vseh teh rekov, jaz ne morem uvideti, da bi bil prirojen četrti rek, ki trdi, da „je krepost združena s pobožnostjo najboljše češčenje Boga“. Saj se že ime ali izraz „krepost“ da razumeti tako težko, je izpostavljen v svojem pomenu toliki negotovosti, nasprotuje stvari, katero pomeni, tako zelo in se da spoznati tako težko. Torej more biti tako pravilo za človeško ravnanje prav nezanesljivo in prav slabo služiti pri uravnavanju našega življenja; zato je kaj malo pripravno, da bi se proglasilo za prirojeno dejansko načelo.

§ 18. Premislimo si ta rek gledé na njegov pomen (kajti načelo ali vkupni pojem mora tičati v pomenu, ne pa v zvoku). On pravi: „Krepost je najboljše češčenje Boga“; to pomeni, mu je najbolj priljubljena. Če pa krepost, kakor se razumeva navadno, pomeni tiste čine, ki se po mnenju različnih pokrajin štejejo med hvalevredne, rek ni le negotov, temveč celo neresničen. Če pa krepost pomeni čine, ki so v soglasji z voljo božjo ali s pravilom, katero je predpisal Bog, ki je resnično in jedino merilo kreposti, kadar krepost pomeni to, kar je po svojem bistvu pravo in dobro, tedaj je rek: „Krepost je najboljše češčenje Boga“ popolnoma resničen in gotov. Toda v človeškem

življenji bo brez posebne koristi, ker ne pomeni nič več ko to-le: „Boga veseli, da se stori to, kar on veleva“. Da pa je to resnično, je človeku izvestno znano, ne da bi vedel, kaj veleva Bog, a ga ne spravi nič bliže k pravilu ali načelu, po kojem bi uravnal svoja dejanja, ko je bil prej. Jaz mislim, da bo le malo-kdo maral sprejeti stavek, ki ne pove več ko to, „Bogu je všeč, da se stori to, kar veleva on sam“ (bodi si tako resničen in gotov, kakor hoče), kot prirojeno načelo, zapisano v duše vsem ljudem, ker mu razodeva premalo. Kdor-koli pa ravna tako, sme po svojem mnenji uvrstiti med prirojena načela na stotine rekov, ki imajo v obilem številu tako lepo pravico kakor imenovani, da bi se sprejeli med prirojena načela, med katera jih pa še vendar ni nikdo postavil.

§ 19. Tudi četrti rek (namreč: „Ljudje se morajo kesati svojih grehov“) ni dosti bolj poučljiv, dokler ni določeno bistvo dejanjem, katerim se pravi grehi. Kajti beseda peccata ali „grehi“, ki se rabi navadno v pomenu vseh zlih dejanj, ki nakopljejo njihovim povzročiteljem kazen, pač ne more biti kako veliko npravstvenostno načelo zato, ker nam razodeva, da naj smo v skrbeh in ne bamo učinjati to, kar nam bo navleklo škodo, ne da bi znali, katera posebna dejanja povzročujejo kaj takega. Ta rek je res popolnoma resničen in vreden, da bi si ga vglobili in ga sprejeli vsi tisti, kateri so se, kakor si smemo misliti, naučili, kake vrste dejanja so grehi; a ni misliti niti gledé na ta, niti gledé na prejšnji rek, da sta prirojena načela, ali da bi bila posebne koristi, če bi bila prirojena, a ne bi bile ljudjem vsekane v duše tudi posebne mere in meje vseh krepostij in napak in bi tudi te bile prirojena načela. O tem pa je po mojem mnenji resno dvomiti. In zato se mi zdi, da bi bilo komaj mogoče misliti, da Bog vrezava ljudem v duše načela, izražena z besedami nedoločena pomena, kakoršne so „kreposti“ in „grehi“, ki med različnimi ljudmi pomenijo različne stvari. Da, niti to ni misliti, da so načela izražena z besedami, katere so v večini teh načel prav obširnega pomena in katere se morejo še le potem razumovati, ko so se spoznale posebne ideje, ki tičijo v njih. V slučajih dejanskega življenja pa se morajo merila jemati iz poznavanja dejanj samih in pravila, ki vodijo dejanja, morajo biti neodvisna od besed in znana prej ko besede. Ta pravila pa človek mora poznati, kakoršenkoli jezik se uči, bodisi angleščino, bodisi japonščino, bodisi da se ne uči nobednega jezika in ne bo poznal nikoli pomena besed kakor gluhomutci. Ako bi se dognalo, da ljudje, ki ne poznajo besed, katerih ni poučil nikdo o zakonih in navadah svoje domovine, vedo, da je del božjega češčenja ne ubijati, živeti le z jedno ženo, . . . „ ne zametavati svojih otrok, ne jemati drugemu, kar je njegovega, dasi trpiš pomanjkanje, temveč mu olajšavati težave in ga zalagati, kesati se, kadarkoli je ravnal nasprotno, in obžalovati ter skleniti, da ne stori več tako — če bi se, pravim, dokazalo, da vsi res vedo in priznavajo ta pravila in kakih tisoč drugih podobnih, ki spadajo vsa pod ti občni besedi, ki smo ji rabili više, namreč virtutes in peccata „kreposti“ in „grehi“, potem bi bilo več povoda, priznavati to in podobno kakor občne pojme ali dejanska načela. Vkljub vsemu temu pa bi vesoljno priznavanje (ako ga je kaj gledé na npravstvenostna načela) resnic, katerih poznavanje je moči pridobiti na drug način, ne dokazovalo, da so prirojene. Več pa jaz ne trdim.

§ 20. Odgovarja se na ugovor, da se utegnejo prirojena načela pokvariti. — Tudi odgovor, ki je res človeku prav pri rokah, je le malo stvaren, namreč da utegnejo vzgoja in navada in občno mnenje tistih, med katerimi živimo, potemniti nam prirojena pravstvenostna načela in jih na konec popolnoma iztrebiti ljudem iz duš. Ta njihova trditev pa pobije, če je resnična, dokaz o vesoljnem pritrjevanji, s katerim hočejo dokazati, da je mnenje o prirojelih načelih opravičeno. To mora biti tako, razven če si ti ljudje domnevajo, da je pametno zahtevati, da se smatrajo njihova zasebna prepričanja in pa prepričanja njihovih pristašev za vesoljno pritrjevanje; kar se ne dogaja redko, kadar ljudje, ki si domišljajo, da so oni jedini mojstri v pravem mišljenju, zametavajo glasove in mnenja ostalih ljudi, češ da niso vredna, da se jemljejo v poštev. Potem pa je položaj njihovega dokazovanja ta-le: „Načela, katerim vsakdo priznava resničnost, so prirojena. Tista načela, katerim pritezajo ljudje zdrave pameti, so načela, katerim priteza vsakdo; mi in tisti, ki so našega mnenja, smo pametni ljudje; ker se torej mi strinjamo, so naša načela prirojena. Takov način sklepanja je prav čuden in vodi gladkim potom do nezmotljivosti. Če pa si stvari ne mislimo tako, je jako težavno razumeti, kako se godi, da so neka načela, koja poznajo in kojim pritrjujejo vsi, da pa vendar ni nobednih takih načel, katerih bi ljudem ne bila iztrebila iz duš pokvarjena navada in slaba vzgoja. To pa se pravi, da jih priznavajo vsi, vendar pa jih zanimavajo in se ne strinjajo z njimi nekaterniki. In res nam pomore prav malo, misliti si, da so taka prva načela; mi moramo živeti v negotovosti z njimi in brez njih, ako jih more kaka človeška sila, kakoršne so volja naših učiteljev ali mnenja naših tovarišev, izpremeniti ali pa nas spraviti ob nje. Vkljub temu ponašanja in naglašajo prvih načel in prirojene luči bomo tavalni ravno tako po temi in negotovosti, kakor da bi sploh ne bilo kaj takega, ker je popolnoma isto, ne imeti pravila ali pa imeti tako, ki človeka kam zapelje, ali pa med različnimi in nasprotnimi pravili ne znati, katero je pravo. A gledé na prirojena načela bi jaz bil rad, da mi povedo ti možje, ali jih morete vzgoja in navada pokvariti in iztrebiti. Ako se ne dade, moramo jih najti jednaka pri vseh ljudeh in morajo biti jasna vsakemu človeku; ako pa se spreminjajo vsled pojmov, ki teko iz zvonanjosti, jih moramo najti najjasniša in najbolj razumljiva bliže izvora, pri otrokih in neizšolanih ljudeh, ki so dobili najmanj vtiskov od tujih mnenj. Naj si izbero, katero stran hočejo, izvestno najdejo, da se ne strinjajo z očitnimi dogodki in vsakdanjim opazovanjem.

§ 21. Nasprotna načela na svetu. — Rad priznavam, da je dokaj mnenj, katerim pritezajo ljudje iz različnih krajev, ljudje različne vzgoje in raznih temperamentov in kojih se oklepajo kakor prirojelih načel; a mnoga izmed teh ne morejo biti resnična i zaradi svoje nesmiselnosti i zavoljo svojega medsebojnega nasprotja. Vendar pa so vsi ti stavki, naj se s pametjo še tako malo ujemajo, tu ali tam take imenitnosti, da se celo ljudje v drugih stvareh premeteni prej tvegajo svojega življenja in vsega, kar jim je najdražje, ko bi dvomili o njih sami, ali pa dopuščali, da o njih resnici dvomi kdo drugi.

§ 22. Kako pridejo ljudje navadno do svojih načel. — Vsakdanja izkušnja, dasi na videz utegne to biti čudno, potrjuje to, in morebiti se to ne bo zdelo tako čudno tistemu, kdor preudari pote in načine, kako se resnično utegne zgoditi, da nauki, ki niso pritekli iz boljših virov, ko je babja vera

kake dojnice ali pa veljavnost kake starke, s časom in po priznavanji sosedov utegnejo prirasti do dostojanstva načel v veri in npravnosti in se razširiti. Kajti ljudje, katerih je skrb (kakor pravijo), da podado svojim otrokom dobra načela (in malo jih je, ki bi ne imeli za se takih načel, na katera verujejo), spravijo po malem v brezskrben in še ničesar navzet razum (saj na nepopisan popir lahko pišeš, kar ti je drago) te nauke, katere bi po njih volji naj pomnili in katerih bi se naj držali. Ker se teh nauče, brž ko začno spoznavati (apprehension), in ker jim pritrjuje, ko otroci rastejo, bodisi javno izpovedanje, bodisi tiho priznavanje vseh, s katerimi mora otrok občevati, ali vsaj teh, kojih modrost, znanost in pobožnost otrok čisla, in ki ne trpé, da bi se spregovorilo o tistih stvkih drugače, nego se govori o podlagah in osnovah, na koje stavijo svoj veronauk ali svoje šege — po teh sredstvih dospejo do veljave nedvomljivih, po sebi očividnih in prirojenih resnic.

§ 23. Temu lahko dodamo, da če tako poučeni ljudje vzrasejo in premišljajo o svoji duši, ne morejo v njej najti ničesar starejšega ko tista mnenja, ki so se jih naučili, prej ko je njihov spomin jel shranjati imenik njihovih dejanj ali določati čas, kedaj se jim je pokazalo kaj novega. Zato pa sklepajo brez pomišljanja, da so ti stvki, katerih znanju ne morejo najti v sebi izvora, izvestno vtiski, katere sta jim vtisnila v duše Bog in priroda, in ne mislijo, da bi bili od kodi drugod. Teh se drže (maintain), tem se pokoré kakor marsikdo svojim starišem s spoštovanjem; tega pa ne storijo, ker je to naravno, tudi otroci ne ravnajo tako, kjer jih niso tako naučili; temveč ker so jih vedno tako vzgajali in se ne spominjajo, kedaj je začelo to spoštovanje, zato mislijo, da je naravno.

§ 24. Če premislimo naravo in kakovost človeških opravkov, najdemo, da je to jako verojetno in se ne more zgoditi drugače. Večina ljudij ne more živeti, da bi ne upotrebljala svojega časa za vsakdanje opravke svojega poklica, ne more biti pri miru, dokler ne najde kake podlage ali kakih načel, ki so njihovim mislim opora. Redko naletiš na človeka, ki bi bil v svojem razumu tako omabljiv in površen, da bi ne imel takih spoštovanih stvkv, ki so njemu načela, na kojih sloni njegovo razsojanje, po katerih določa, je-li kaj resnično ali neresnično, pravo ali krivo. Ker pa za pretehtavanje nekaternikom manjka spretnosti in časa, drugim pa naklonjenosti, in ker so nekaterniki tako poučeni, da ne smejo kaj takega počenjati, jih je najti le malo, ki bi ne bili po svoji nevednosti, malomarnosti, vzgoji ali prenagljenosti izpostavljeni nevarnosti, da jim verujejo brez prevdarka.

§ 25. To velja očividno o vseh otrokih in mladih ljudeh. Ker je navada silnejša od prirode, pripravi jih skoro vedno, da spoštujejo kakor kaj božjega to, čemur se klanjati, čemur podrejati razum jih je naučila; zato se ni čuditi, da se, ko so dorasli, zapleteni v neizogibne posle svojega življenja ali razvneti vsled tekanja za veseljem ne usedejo, da bi preiskavali resno svoja lastna mnenja, posebno v tem slučaju ne, če je jedno njihovih načel, da se o načelih ne sme dvomiti. In če bi ne manjkalo časa, nadarjenosti in volje, kdo bi se drznil omajati podlage vsega svojega bivšega mišljenja in počenjanja, kdo bi se ne zbal vzeti na se sramoto, da je tako dolgo živel v pomoti (mistake and error)? Kdo bi se osmelil upreti se grajanju, ki preži povsodi na tiste, ki bi se predrznili, postaviti se po robu sprejetim muenjem svojega kraja ali pa svoje

stranke? In kje je najti moža, ki bi se mirno pripravil, prenašati ime čudaka, dvomljiveca ali brezbožnika, kateremu izvestno ne uide, kdor le količkaj dvomi (scruple!) o katerem izmed teh vesoljnih mnenj? Še bolj pa ga bo strah dvomiti o teh načelih, ako misli z večino ljudij vred, da so ta načela vzorci, koje mu je Bog postavil v dušo, da bi mu bili pravilo in sredstvo, ki mu pomore presoditi druga mnenja. Kaj ga more ovirati, da bi si jih ne mislil posvečenih, če najde, da so ta načela najprve njegovih lastnih mislij in da jim drugi skazujejo največje spoštovanje?

§ 26. Lahko si je misliti, kako se zgodi po teh načinih, da ljudje česté kumirje, ki so se jim postavili v duše, da se jim priljubijo pojmi, s katerimi so se seznanili davno, in da udarijo pečat božanstva na nesmisle in pomotljeje, da postanejo vneti čestilci bikov in opic, da se potezajo, bijejo in umiraje za svoje nazore (opinions); — cum solos credat habendos

esse deos, quos ipse colit. — D. Jun. Juvenalis, Sat. XV. v. 37. et 38. Ker bi namreč duševne zmožnosti mišljenja, ki delujejo skoro neprenehoma (dasi ne vselej niti previdno, niti modro), ne znale, kako se jim je gibati, ako jim nedostaje temelja in opirališča, kakor to nabajaš pri mnogih ljudeh, ki po malomarnosti ali vsled zadržkov ne proderejo, ali, ker nimajo časa in pravih pripomočkov, ne morejo prodreti v načela znanosti in zasledovati resnico do njenih izvirkov in začetkov, je za take ljudi naravno in skoro neizogibno, da si poberejo kaka tuja načela. Ker pa so ta na glasu, da so očitvidni dokazi drugih stvari, se o njih misli, da njim samim ni treba nobednega dokaza. Kdor pa bi sprejel katera izmed teh načel v svoj duh in in jih negoval s tistim spoštovanjem, ki se navadno skazuje načelom, ne da bi se drznil preiskavati jih, nego da bi se privadil, verovati jim sam, ker so verodostojna, tega bi lahko napotila vzgoja in običaji domačega kraja, da bi pobral nesmisle kakor prirojena načela. Naporno gledanje na isti predmet pa bi mu potemnilo pogled tako, da bi mu izrodki lastnih možgan veljali za podobe božanstva in stvore njegovih rok.

§ 27. Načela se morajo preiskavati. — Koliko jih dospe tako napredovaje do načel, katera si mislijo prirojena, lahko opaziš na raznovrstnosti nasprotnih načel, katerih se držé in katera zagovarjajo ljudje vseh vrst in vseh stanov. Kdor pa bi ugovarjal, da ne pride večina ljudij po tem poti do gotovosti, ki jo imajo gledé na resničnost in očitvidnost svojih načel, temu se utegne zdeti težaven posel, razložiti na drug način nasprotna mnenja, katerim se trdno veruje, zaupljivo pritrjuje in za katera je mnogo pripravljenih, o priliki preliti svojo kri. In res, če je predpravica prirojenih načel, da se smatrajo za resnice vsled svoje lastne veljavnosti brez kakega pretresavanja, ne vem, kaj bi se ne verovalo, ali kako bi se moglo dvomiti o kogarkoli načelih. Če pa se smejo in morajo pretresavati in preskušati, želim izvedeti, kako se morejo prva in prirojena načela preskušati. Vsaj pametno je, poprašati po znakih in znamenjih, po katerih se dado ločiti pristna in prirojena načela od drugih, da bi človek bil v tako bistveni stvari, kakor je ta, in pri toliki mnogoličnosti načel, katerim se ta lastnost pripisuje, varen pred zmoto. Po tem pa bi jaz rad sprejel take dobro došle in koristne stavke; dokler pa se to ne zgodi, hočem dvomiti brez prevzetnosti, ker bo vesoljno pritrjevanje (ki se podaja jedino) pač komaj zadosten znak, ki bi vodil moje izbiranje in mi podal go-

tovost, da so prirojena načela. Po tem pa, kar se je povedalo, po mojem mnenji ni dvoma, da ni dejanskih načel, katerim bi pritrjevali vsi, torej tudi prirojenih ni.

Pripomočki:

I. An essay concerning human understanding. By John Locke, Gent. London: Ward, Lock, & Co, Warwick House, Salisbury Square, E. C. -- Brez letnice! —

II. Essai philosophique concernant l'entendement humain, où l'on montre quelle est l'étendue de nos connoissances certaines, et la manière dont nous y parvenons. Par M. Locke. Traduit de l'anglais par M. Coste. A Amsterdam et à Leipzig. 1755. —

III. Johannis Lockii armigeri libri IV de intellectu humano etc. Cura M. Gotthelf Henrici Thiele, rectoris scholae Lubenensis. Lipsiae. 1758. —

